

Ustaško vodstvo, s Antom Pavelićem na čelu, namijenilo je Zagrebu važnu ulogu u provođenju svoje politike. Zagreb je trebalo da bude političko i upravno središte NDH, što se nastojalo isticati širokom propagandom. Proglašenje ustaške države, 10. aprila, nastojalo se označiti kao završni čin u višestoljetnoj borbi hrvatskog naroda za svoje nacionalno oslobođenje, u kojoj je Zagreb imao ulogu glavnoga povijesnog središta. Posebno se težilo isticanju Zagreba kao središta akcije domaćih ustaških elemenata u razdoblju do rata. O kakvim je pak razmjerima i jačini akcije i utjecaja tih elemenata bila riječ jasno je pokazala činjenica da su se ti elementi usudili pojaviti na političkoj površini zapravo tek 10. aprila, kada su pod okriljem njemačkih tenkova i u neposrednom aranžmanu Hitlerovih emisara izvršili čin proglašenja NDH. Upravo će te okolnosti biti indikativne i za daljnje držanje ustaša u ovome gradu, potvrdivši se sasvim jasno već nekoliko dana kasnije u Pavelićevu potajnom dolasku u Zagreb.

Ovdje treba istaknuti i činjenicu da je ustaški režim dobio značajnu podršku u izjavi što ju je 10. aprila u vezi s proglašenjem NDH objavio predsjednik HSS-a Vladko Maček. Pozvao je »sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava« a pristaše HSS-a da »iskreno surađuju s novom narodnom vladom«. Tako formulirana izjava bila je očit znak priznanja čina proglašenja NDH i uspostavljanja ustaškog režima od one političke stranke koja je sebe smatrala glavnom i najutjecajnijom u Hrvatskoj. Konkretna će pak podrška ustaškom režimu u njegovu uspostavljanju posebno doći do izraza u podršci desničarskih snaga HSS-a, u prvom redu Hrvatske seljačke i građanske zaštite.

U težnji za stvaranjem svoje društveno-političke osnove ustaški je režim također našao znatan oslonac i podršku u vrhovima katoličke crkve. Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac među prvima je posjetio Eugena Kvaternika i zatim Pavelića, a katolička štampa se odmah uključila u propagandu veličanja ustaške NDH. Već krajem aprila Stepinac je uputio okružnicu svećenstvu zagrebačke dijeceze, pozivajući »na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH«.

Zagreb je "trebalo da posluži kao glavni primjer u dokazivanju učvršćivanja pozicija ustaškog režima. U njemu je izvršena glavna koncentracija najutjecajnijih pripadnika ustaške skupine, bilo onih koji su s Pavelićem došli iz emigracije, bilo domaćih elemenata. Ubrzano se radi na konstituiranju glavnih ustanova »ustaške države«, posebno na podizanju policijskog aparata

(Ustaško redarstvo, Ustaška nadzorna služba, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost). Ustaška propaganda iz dana u dan posebno ističe potrebu poduzimanja široke akcije organiziranja »ustaškog pokreta« u Zagrebu.<sup>1</sup>

Time se razumijevalo organiziranje čitavoga hrvatskog stanovništva u različite ustaške organizacije. Stvaraju se tzv. ustaški logori i ustaški tabori, kojima je na čelu ustaški stožer, sa zadaćom da budu glavni nosioci spomenute akcije. Po uzoru na organizacije u Trećem Reichu i fašističkoj Italiji, osnivaju se ustaške organizacije, što je bilo popraćeno vrlo bučnom propagandom. Glavni pravac akcije usmjeren je na omladinu, koja je trebalo da se, prema dobi, organizira u pojedinijsi ustaškim organizacijama: Ustaška uzdanica (7 do 11 god.), Ustaški junaci (11-15 god.), Starčevićeva mladež (15-21 god.), Sveučilišni stožer (u kojemu je trebala biti organizirana studentska omladina). Drugim organizacijama trebalo je obuhvatiti ostali dio stanovništva, kao što su tzv. Časna radna služba, Ženska loza. Poustašivanjem Hrvatskoga radničkog saveza nastoji se sindikalno organizirati radništvo pod kontrolom novoga režima.<sup>2</sup>

U sklopu stvaranja oružanih snaga NDH u Zagrebu se vodi prava kampanja radi vrbovanja dobrovoljaca u Ustašku vojnicu, kao elitnih naoružanih jedinica »ustaškog pokreta«. Kampanja se jednako provodi i na mobilizaciji građana u jedinice domobranstva NDH, a posebno je došla do izraza u vrbovanju dobrovoljaca za ratovanje na istočnom bojištu protiv Sovjetskog Saveza.<sup>3</sup>

Sve navedene mjere i akcije ustaškog režima, koje su bile usredotočene na hrvatsko stanovništvo, od početka su pokazale da se neće moći ostvarivati onako i s onim rezultatima kako su to ustaše željele. Dakako, osnivaju se pojedine ustaške organizacije i nastoji im se dati što veći manifestacioni značaj. Ne treba mimoći ni činjenicu da se iz pojedinih slojeva zagrebačkoga građanstva jedan dio vidljivo uključivao u pojedine ustaške akcije i manifestacije. Posebno se to odnosi na malograđanske elemente, koji su novu situaciju dočekali kao željeni trenutak za izživljavanje vlastitih ambicija i strasti, što se već manifestiralo i 10. aprila. Treba, međutim, uzeti u obzir i činjenicu da je u dijelu građanstva mogla vidljivije doći do izraza politička dezorijentacija u prvim mjesecima ustaške vladavine. Također je psihoza straha i neizvjesnosti, koju su stvarali represivni kurs režima i ratne prilike, utjecala na lojalno držanje dijela građanstva.

Stvarnost je od početka upućivala na to da je posrijedi vrlo uska društveno-politička osnova na koju su ustaše mogle računati. Jedan od Mussolinijevih agenata, Marcello Zucollin, već je krajem aprila, prigodom boravka u Zagrebu, konstatirao u svom izvještaju: »Ozbiljni pravi Hrvati, pa i oni koji su van ranijih i sadašnjih političkih borbi, Pavelića i njegovu bednu partiju smatraju sasvim veštačkom tvorevinom, koja ni po čemu nije odraz ni

<sup>1</sup> Opširnije usp. Fikreta Jelić-Butić, *Zagreb i ustaška »Nezavisna Država Hrvatska«*, u zborniku: *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb, 1971, str. 197. i d.; *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1977, str. 40. i d.; *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983, str. 40. i d.

<sup>2</sup> Usp. literaturu u bilj. 1.

<sup>3</sup> Isto.

hrvatskog duha, niti ubedenja (. . .)« Istakavši »da se Pavelićev režim održava jedino nemačkim bajonetama«, on u osvrtnu na »sadašnju situaciju u Zagrebu« zaključuje: »Pavelić i njegova partija ne znače mnogo u masi i među intelektualcima bez prisustva nemačkih vojnika. Nemaju ni sledbenika ni pristalica.«<sup>4</sup>

Da je već u prvim mjesecima nastojanje ustaša na organiziranju građanstva u svoje organizacije nailazilo na sve vidljiviji otpor, rječito svjedoče primjeri u vezi s angažiranjem omladine. Naredbe o neodgodivom okupljanju srednjoškolske i studentske omladine na Maksimirskom stadionu, u maju, ni izbliza ne nailaze na željeni odjek. Uslijedile su službene prijetnje roditeljima o snošenju posljedica zbog neodazivanja omladine. U vezi s tim ustaško vodstvo doživljava prave poraze. Na jednoj manifestaciji zagrebačkih omladinaca, organiziranoj u maju na Maksimirskom stadionu, omladinci Hrvati, predvođeni skojevcima, onemogućuju izdvajanje omladinaca Srba i Zidova, a što je trebalo biti glavna zadaća te akcije.<sup>5</sup> Na proslavu Pavelićeva imendana, 13. juna, kojoj su ustaše nastojale dati što svečanije javno obilježje, organizacije, ustanove i škole pozvane su »pod prijetnjom najstrožih disciplinskih kazni« zbog nedolaska. Tom je prigodom ustaški ministar Mile Budak optužio zagrebačke profesore i nastavnike za »kukavičluk i veleizdaju«, jer se ne iskazuju kao nosioci »novog duha«, tj. ustaških ideja u školama. U vezi s tim dalje je prijetio ovim riječima: »Svako ušuljavanje tuđinskih ideja — a to su sve ideje, koje su protivne ustaškim načelima! — bit će spriječeno i ugušeno posve ustaški. Napose ćemo nemilosrdno iskorijeniti iz naših škola varanje mladeži sa tako zvanim marksizmom. Nitko od vas još nije čuo ni vidio, što smo spremili takvim lažnim apostolima.«<sup>6</sup> A kakvi su pak daljnji rezultati bili posrijedi u organiziranju omladine u službi ustaškog režima jasno je svjedočilo nešto kasnije izraženo priznanje jednog od ustaških rukovodilaca i organizatora omladine da u Zagrebu »velika većina mladeži (. . .) nije uopće zainteresirana za Pokret, a kamo li da bi nešto s oduševljenjem stvarala.«<sup>7</sup>

Potpuno su propali pokušaji ustaškog režima da zadobije utjecaj i stvori oslonac u redovima inteligencije. Politika približavanja javnim kulturnim radnicima rezultirala je tek privlačenjem bezimernih pojedinaca i nekolicine onih koji su zauzimali marginalno mjesto u hrvatskoj kulturi.<sup>8</sup>

U Zagrebu se na svojevrsan način ispoljavalo provođenje ustaškog terora i genocida. Planovi o tome formuliraju se veoma brzo. Grad je trebalo, s jedne strane, »očistiti od nehrvatskih elemenata«, tj. provođenjem terora nad srpskim i židovskim stanovništvom, a s druge istodobno provoditi radikalno »unutrašnje prečišćavanje«, što se odnosilo na građanstvo hrvatske nacionalnosti.

Pavelićeva tzv. Zakonska odredba za obranu naroda i države, objavljena već 17. aprila, bila je temelj daljnjega »kaznenog zakonodavstva« i provođenja genocida. Ona je glasila:

<sup>4</sup> Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik dokumenata NOR-a), tom XIII, knj. 1, Beograd, 1969, str. 32-34.

<sup>5</sup> Ivan Šibi, n. dj., str. 214.

<sup>6</sup> Fikreta Jelić-Butić, *Zagreb i ustaška NDH*, str. 205.

<sup>7</sup> Isto, str. 206.

<sup>8</sup> Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, str. 203. i d.

»1. Tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem veleizdaje.

2. Tko se učini krivcem zločina u točki 1. navedenoga ima ga stići kazna smrti.

3. Za sudovanje po ovoj zakonskoj odredbi, postavlja ministar za pravosuđe po potrebi izvanredne narodne sudove od tri osobe, koji imaju suditi hitnim postupkom po propisima ukinutog hrvatskog kaznenog postupnika o prijekom sudu.

4. Ministar pravosuđa imade imenovati članove suda.

5. Ova zakonska odredba stupa odmah na snagu.«<sup>9</sup>

Na osnovi te odredbe istodobno je uslijedilo imenovanje tzv. Izvanrednog narodnog suda sa sjedištem u Zagrebu.<sup>10</sup> Već prije toga Pavelić je posebnom odredbom imenovao Eugena Didu Kvaternika »ustaškim povjerenikom za javni red i sigurnost u gradu Zagrebu«. Odredba jasno pokazuje kolika je ovlaštenja dobio Kvaternik. Naime, »svi organi redarstva, oružništva, mjesnog zapovjedništva, te uopće svi državni i samoupravni organi imaju bezuslovno izvršavati njegove zapovijedi i naloge, te po njegovim uputama postupati«<sup>11</sup>.

Proglas koji je E. Kvaternik uputio »pučanstvu grada Zagreba« već 15. aprila i službeno je označio pravi početak provođenja ustaškog terora i genocida u ovom gradu. Proglas je glasio:

»Na temelju odredbe državnog Poglavnika, kojom sam postavljen za ustaškog Povjerenika za javnu sigurnost u gradu Zagrebu, pozivam sve one, koji se u gradu Zagrebu zadržavaju neovlašteno, tj. sve one, koji nemaju u Zagrebu stalnog prebivališta, a napose sve bivše srpske vojnike, četnike i pripadnike onih neprijateljskih redovitih ili neredovitih postrojbi, kao i sve ostale nepoćudne i nepoželjne elemente, da se u roku od 6 sati udalje sa područja grada Zagreba i okolice. Tko se god od navedenih poslije toga roka ovdje zateče, bilo s oružjem, bilo bez oružja, bit će odmah na licu mjesta u smislu posebnih ustaških odredaba strijeljan.«<sup>12</sup>

Tom proglasu nije potreban nikakav komentar. Bio je nedvojbena izraz neograničene samovolje ustaške skupine s Pavelićem i E. Kvaternikom na čelu, a istodobno i vidljivog osjećaja nesigurnosti.

Ubrzano se donose brojne i različite »zakonske odredbe«, koje je potpisivao Pavelić, a koje su se odnosile na daljnje provođenje terora: odredba »o nekretninama tzv. dobrovoljaca«, o zabrani ćirilice, o državljanstvu, »o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda«, o rasnoj pripadnosti, o prijelazu s jedne vjere na drugu vjeru, »o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda«, o promjeni židovskih prezimena i označavanju Zidova i židovskih poduzeća, o obaveznoj prijavi imetka Zidova i židovskih poduzeća. Osnivaju se posebne

<sup>9</sup> »Narodne novine«, Zagreb, 17. IV 1941.

<sup>10</sup> »Narodne novine«, 18. IV 1941; Ivan Šiblj, n. dj., str. 87-88.

<sup>11</sup> »Narodne novine«, 16. IV 1941.

<sup>12</sup> »Narodne novine«, 15. IV 1941.

ustanove za provođenje politike terora (Rasno političko povjerenstvo, Ravnateljstvo za ponovu, Ravnateljstvo za gospodarstvenu ponovu i si.).<sup>13</sup>

U maju i junu donesene su i Paveličeve odredbe o osnivanju tzv. prijekih sudova i pokretnih prijekih sudova. Oni dobivaju vrlo široka ovlaštenja u tretiranju »kažnjivih djela«, a optuženici koje proglaše krivima kažnjavaju se smrću strijeljanjem.<sup>14</sup> Prvih dana jula Pavelić je posebnim odredbama proširio kompetencije tih sudova. Prvom odredbom privodi se pred te sudove i svaki onaj građanin: "

»1. koji pisanjem, tiskanjem, izdavanjem ili širenjem knjiga, novina, proglaša, letaka ili slika ili na bilo koji drugi način vrši promičbu ili ide za tim, da stvori uvjerenje i raspoloženje kod drugih, da se neki dio Nezavisne Države Hrvatske odcijepi iz cjeline, ili kao samostalna država, ili da se spoji s kojom drugom državom, ili da se promijeni današnje državno uređenje, ili da se promijeni politički ili društveni poredak u državi, ili da se uguši ustaški pokret;

2. koji pisanjem, tiskanjem ili širenjem letaka, slika, proglaša ili novina, ili inače iznosi ili pronosi lažne tvrdnje s namjerom, da izvrgne ruglu ili preziru državne ustanove ili društveni poredak u državi ili ustaški pokret ili ustaške postrojbe, ili koji na spomenuti način nešto iznosi i pronosi s namjerom da stvori neraspoloženje proti državnim ustanovama, zakonskim odredbama ili naredbama oblasti ili proti političkom ili društvenom poredku i državi ili proti ustaškom pokretu ili proti ustaškim postrojbama;

3. koji drži kod sebe letak, knjigu ili novine koje svojim sadržajem vrše promičbu komunizma ili koje sadržavaju kakvo drugo kažnjivo djelo proti obstanku države i njezinu uređenju ili proti državnoj vlasti ili proti javnom miru i poredku ili proti Poglavniku ili proti onima, koji ga po ustavu zamjenjuju, ili proti ustaškom pokretu ili proti ustaškim postrojbama.«

U idućoj odredbi dalje se proširuju kompetencije spomenutih sudova. U njoj se navodi:

»Pred prijeki sud odnosno pred pokretni prijeki sud bit će stavljen tko bez oblastnog odobrenja:

1. sluša vijesti krugovalnih (radio, op. I. J.) postaja sa sjedištem u državama, koje su u neprijateljstvu s Nezavisnom Državom Hrvatskom ili s kojom od velesila osi;

2. sluša vijesti krugovalnih postaja, koje su neprijateljski raspoložene prema postojećem poredku u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj;

3. daje vijesti bilo s kakve krugovalne postaje proti postojećemu poredku u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj;

4. izgrađuje krugovalne postaje, daje sredstva za to ili bilo na koji način omogućuje ili pomaže njihov rad;

5. tko u roku od tri dana ne učini propisanu prijavu svoga boravka redarstvenoj oblasti u slučaju promjene svoga boravišta; a isto tako i kućevlastnik, kućepazitelj i sustanari, kojima se u kući odnosno u stanu nađe

<sup>13</sup> Opširnije u: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, str. 158. i d.; Narcisa Lengel-Krizman, n. dj., str. 75. i d.

" Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, str. 160.

osoba, koja u roku od tri dana nakon dana useljenja nije izvršila propisanu prijavu svoga boravka.«<sup>15</sup>

Formulacije u spomenutim odredbama jasno pokazuju da je stvarni razvoj situacije već u prvim mjesecima postojanja NDH primoravao ustaški režim na poduzimanje sve represivnijih mjera.

U Zagrebu su odmah osnovana dva prijeka suda i jedan pokretni prijeki sud. Njihova zasjedanja postat će sve učestalija a izricanje smrtnih osuda sve brojnije. Na zagrebačkim ulicama sve se češće pojavljuju različiti oglasi koji obavještavaju građanstvo o svemu onome što ustaše smatraju »kažnjivim djelima«, i njihovim konkretnim provođenjem. Zagreb se pretvara u svojevrnsni logor u kojemu se provodi ustaški teror, koji poprima različite oblike. Zagrebački zatvori prepuni su uhićenika, kako samih građana, tako i onih koji su dovođeni u Zagreb iz svih krajeva NDH. Masovni pokolji koje ustaše vrše u pojedinim krajevima izazivaju mučan dojam i ogorčenje.

Od početka su se u Zagrebu na udaru terora ustaškog režima našli Srbi i Židovi. Taj se teror počinje provoditi planski i organizirano. Posebnim odredbama nastoji se organizirati potpun nadzor nad Srbima i Židovima. Početkom maja Redarstveno ravnateljstvo objavilo je odredbu: (. . .) »Srbi i Židovi, nastanjeni u gradu Zagrebu, smiju se kretati na području grada Zagreba samo od 6 sati prije podne do 9 sati navečer. Od 9 sati navečer pa do 6 sati ujutro ne smiju izlaziti na ulicu već se imadu zadržavati u svojim stanovima.«<sup>16</sup> Slijedila je odredba »da se u roku od 8 dana imadu preseliti u druge dijelove grada svi *Srbi i Židovi*, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlaške ulice, Jelačićevog trga, Ilice do mitnice, kao i iz onih dijelova grada, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza. Oni, koji se ne pokore ovoj odredbi, biti će po isteku gore označenog roka *prisilno evakuirani* na vlastiti trošak i *kažnjeni* po postojećim *zakonskim* propisima.«<sup>17</sup>

Od početka su organizirana hapšenja Židova, najprije uglednijih i imućnih građana. Spomenute »rasne odredbe« omogućuju širenje i ubrzavanje tog procesa. U toku aprila i maja provedena je registracija svih Židova. Sve osobe iznad 14 godina obavezno su morale nositi poseban znak. Uslijedila su otpuštanja s posla, zabrane putovanja, isključivanje iz svih društava, pozivi na predaju vrednije imovine. Pristupilo se sistematskoj zapljeni i pljački židovske imovine.<sup>18</sup> Propagirajući teror nad Židovima, ustaška štampa izvještava o »temeljitim i radikalnim mjerama« koje se poduzimaju protiv njih. Hapšenja i odvođenja »na prisilni rad«, što je zapravo značilo fizičku likvidaciju ili odvođenje u prve koncentracione logore koji su se osnivali, isticala su se kao »jedini način da se Zagreb očisti od Židova i oslobodi njihovog štetnog utjecaja«<sup>19</sup>. Krajem juna štampa je objavila Pavelićevu »izvanrednu zakonsku

<sup>15</sup> Isto, str. 161-162.

<sup>16</sup> Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), NG, kut. 501, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 8. V 1941.

<sup>17</sup> AIHRPH, NG, kut. 501, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 8. V 1941.

<sup>18</sup> Narcisa Lenge l - Kr iz man, n. dj., str. 80. i d.; Ml a d e n C o l i ć, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Beograd, 1973, str. 341. i d.

<sup>19</sup> »Novi list«, Zagreb, 16. VII 1941.

odredbu i zapovijed«, u kojoj se, među ostalim, navodi: »Budući Židovi šire lažne vijesti u svrhu uznemiravanja pučanstva te svojim poznatim spekulativnim načinom smetaju i otežavaju opskrbu pučanstva, to se kolektivno smatraju za to odgovornim i prema tome će se proti njima postupati i spremati ih povrh kaznene odgovornosti u zatočenička zbirališta pod vedrim nebom.«<sup>20</sup>

U Zagrebu su ustaše osnovale posebnu ustanovu za nadzor nad Židovima. Već u prvim mjesecima većina njih bila je uhapšena, zatočena u pojedine logore, u kojima su mnogi bili pogubljeni. Pavelić je u intervjuu *Neue Ordnungu*, 24. augusta 1941, dao ovu izjavu: »Što se tiče Židova mo' u vam izjaviti da će oni u najkraćem roku biti konačno likvidirani. Pitanje Židova bilo je vrlo ozbiljne naravi. U samom Zagrebu bilo ih je 18.000; od njih je ostalo jedva 4.000, a i ovi će biti poslani na prisilni rad ili u koncentracioni logor.«<sup>21</sup>

Teror nad građanima srpske nacionalnosti u Zagrebu poprimio je brojne i različite oblike, kao što su već spomenute zabrane kretanja i preseljavanja, prekrštavanje na katoličku vjeru, otpuštanje s posla, oduzimanje imovine i sve učestalija hapšenja, odvođenje u koncentracione logore i likvidacije.<sup>22</sup> Poduzevši akciju popisivanja svih Srba, Redarstveno ravnateljstvo oglasilo je "poziv za prijavu svim Srbima, »koji borave na teritoriju grada Zagreba, a doselili su se na ovo gradsko područje poslije 1. siječnja 1900 godine kao i njihovi potomci bilo kojega zvanja, pa i seljaci kao i lica koja se nalaze u pritvorima (. . .)«. Posebno je istaknuta prijatna onima koji se ne odazovu da će se smatrati »ratnim zarobljenikom i biti će odvedeni u zarobljenički logor. Tako isto postupati će se i sa svakim za koga se dokaže da je znao za Srbijanca koji se neprijavljen krije, a ne bude to vlasti prijavio.«<sup>23</sup>

Ustaške »rasne odredbe« jednako su se primjenjivale i na Cigane-Rome. Redarstveno ravnateljstvo provelo je akciju kako bi se popisali »svi Cigani obojeg spola, kao i djeca, koji borave stalno i nestalno na području grada Zagreba bez obzira na zanimanje«<sup>24</sup>. Kasnije će se pristupiti hapšenju svih Cigana koji su bili nastanjeni na području Zagreba i njihovu odvođenju u logor Jasenovac.<sup>25</sup>

U Zagrebu je provedena akcija popisivanja Slovenaca, posebno zato da se utvrdi broj onih koji su se doselili u grad nakon 10. aprila 1941. godine.<sup>26</sup>

Ustaški je teror svojim raznovrsnim i brojnim oblicima ubrzano obuhvaćao zapravo cjelokupno zagrebačko stanovništvo. Uvodi se obavezna prijava svih stanovnika, zabranjuje zadržavanje pojedinaca dulje od 12 sati u stanu ako nisu stalno prijavljeni, uveden je policijski sat kojim se zabranjuje »svako kretanje i zadržavanje na ulicama kao i u javnim lokalima od 10 sati uvečer do 5 sati ujutro«. Provode se racije. Pod posebnim nadzorom nalaze se hoteli,

<sup>20</sup> »Hrvatski narod«, 29. VI 1941.

<sup>21</sup> Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, str. 181.

<sup>22</sup> Opširnije u: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, str. 162. id.; i Ivan Šibi, n. dj., str. 91. i d.

<sup>23</sup> AIHRPH, NG, kut. 501, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 9. VI 1941.

<sup>24</sup> AIHRPH, NG, kut. 501, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 17. VII 1941.

<sup>25</sup> Narcisa Lengele-Krizman, n. dj., str. 85.

<sup>26</sup> AIHRPH, NG, kut. 503, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 13. V 1941.

bolnice i druge ustanove u kojima postoji mogućnost stanovanja.<sup>27</sup> Takvim mjerama željelo se, u prvom redu, spriječiti skrivanje brojnih građana kojima je prijeto hapšenje. Posebno se to odnosilo na komuniste i antifašiste koji su živjeli ilegalno. Kolika se pažnja i značenje pridavalo njihovom djelovanju pokazuje odredba koju je Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu putem javnog oglasa objavilo 18. maja. Odredba glasi:

»1. Svaki kućevlasnik, upravitelj kuće ili pazikuća u čijoj se kući nađu ubačeni letci ili drugi slični ilegalni materijal, odnosno na čijoj se kući pojave nedozvoljeni natpisi, imaju to smjesta prijaviti najbližem redarstvenom organu, odnosno obavijestiti najbližu redarstvenu oblast i ujedno navesti osobe na koje sumnja da sa time imaju vezu.

2. Svaki kućevlasnik, upravitelj kuće ili pazikuća, koji primijeti da u kuću zalaze ili da u kući bilo kod kojeg ukućana se nalaze osobe koje su sumnjive da se bave ili da sudjeluju u kakvoj ilegalnoj političkoj akciji, imaju o tome obavijestiti odmah ovo Redarstveno ravnateljstvo.

3. Svaki kućevlasnik, upravitelj kuće ili pazikuća koji primijeti, da se u kući ili lokalima kuće održavaju kakovi nedozvoljeni sastanci, imade o tome obavijestiti najbližeg redarstvenog organa.

Sve ovo vrijedi i za vlasnike, upravitelje i poslovođe tvornica, poduzeća i radionica, te poslovnice uopće, bilo javnog bilo privatnog značaja.

Gore navedene osobe, koje se ove odredbe neće pridržavati, biti će po pozitivnim propisima najstrože kažnjene, a ujedno će se smatrati u izvjesnim težim slučajevima sukrivcima, odnosno pomagačima zločina iz točke 1. zakonske odredbe za obranu naroda i države od 17. travnja 1941. godine.«<sup>28</sup>

Bilo je očito da ustaški teror sve više pogađa i hrvatsko stanovništvo.

Komunisti su bili, dakako, prvi i od početka na udaru ustaškog terora. Već je policija Banovine Hrvatske 30–31. marta 1941. provela u Zagrebu velika hapšenja kojima je obuhvaćeno više od stotinu komunista. Internirani komunisti, među kojima je bio dio rukovodećega partijskog kadra i neki poznati kulturni i javni radnici, bili su tako prepušteni ustašama nakon njihova dolaska na vlast.<sup>29</sup> U Zagrebu je do kraja juna uhapšen još jedan broj komunista, a nalazili su se u nekoliko zatvora i mučilišta u gradu. Uskoro je većina njih, zajedno s onima koji su uhapšeni u Banovini Hrvatskoj, koncentrirana u obližnjem Kerestincu, na padinama Samoborskoga gorja. Ondje su ustaše u starom feudalnom dvorcu – kojemu je posljednji vlasnik bio Antun pl. Mihalović, nekadašnji ban Hrvatske i Slavonije – već 19. aprila osnovale logor »za nepoćudne elemente«, pod kojima su se razumijevali »komunisti, Zidovi i ostali«. Do početka maja u logoru se nalazilo već više od 300 zatočenika.<sup>30</sup> Među njima bilo je više od stotinu komunista. Brojni komunisti i antifašisti uhapšeni su zahvaljujući evidenciji kojom je raspolagala zagrebačka policija. Hapšenja su se osobito provodila na Zagrebačkom sveučilištu. U

<sup>27</sup> Kao u bilj. 25, str. 86. i d.

<sup>28</sup> AIHRPH, NG, kut. 501, Oglas Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, 18. V 1941.

<sup>29</sup> Ivan Jelčić, n. dj., sv. I, str. 423-424.

<sup>30</sup> *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945*, knj. I, Zagreb, 1981, str. 21.

Kerestincu su bili zatvoreni i neki komunisti iz pojedinih drugih područja.<sup>31</sup> Istodobno je u Zagrebu započelo strijeljanje pojedinaca i grupa komunista i antifašista, koji su većinom stradali u brojnim odmazdama što ih je ustaški režim provodio kao odgovor na sve razvijeniji oružani otpor u gradu.<sup>32</sup>

»Danica« kod Koprivnice, Jadovno kod Gospića, Slano i Metajna na otoku Pagu, Lobar, Gornja Rijeka, Đakovo, Stara Gradiška i Jasenovac bili su logori u koje se masovno deportiraju građani Zagreba već od maja 1941. godine.<sup>33</sup> U Zagrebu su bili prepuni zatvori na Savskoj cesti i u Petrinjskoj ulici. Ustaše su osnovale nekoliko novih zatvora i mučilišta: u Zvonimirovoj ulici br. 2 (danas: Ulica socijalističke revolucije), na Trgu N (danas: Trg žrtava fašizma), u Ulici Račkoga br. 9, na Mažuranićevu trgu, u Heinzelovoj ulici, zatvor Gestapoa na Krešimirovu trgu (danas: Lenjinov trg), u Runjaninovoj ulici, u Jandrićevoj ulici br. 74 (zloglasni Sing-Sing), specijalni vojni zatvor u Novoj vesi br. 18. Glavni »sabirni logori« nalazili su se na prostoru Zagrebačkog zbora (danas: Studentski centar) i na Zavrtnici br. 7 i 9. Najmasovnija pogubljenja ustaše su vršili u šumi Dotršćini, koja se nalazi između Maksimira, Dubrave i Markuševca, te u Rakovu Potoku (šuma Stupnički lug).<sup>34</sup> Posljedica tako organiziranog i provođenog terora bilo je stradanje veoma velikog broja građana.<sup>35</sup>

Već i ovaj sažeti i u mnogo čemu manjkavi prikaz svjedoči da se Zagreb u sistemu ustaškog terora i genocida pretvarao u svojevrсни logor. To treba posebno imati na umu kad je riječ o sagledavanju mogućnosti djelovanja organizacije KPH u Zagrebu. Unatoč izuzetno teškim uvjetima, njezino maksimalno angažiranje u organiziranju oružane borbe došlo je od početka vidljivo do izraza. Okupator i ustaše brzo su shvatili tko im je glavni i najopasniji protivnik.

<sup>31</sup> Opširnije u: Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjena (Bijeg iz Kerestinca)*, Zagreb, 1962.

<sup>32</sup> Kao u bilj. 29, sv. II, str. 51.

<sup>33</sup> Narcisa Lenge1-Krizman, n. dj., str. 81. i d.

<sup>34</sup> Isto, str. 77. i d.; Ivan Šib1, n. dj., str. 102. i d.

<sup>35</sup> O broju žrtava ustaškog terora u Zagrebu detaljnije podatke donosi Narcisa Lenge1-Krizman, n. dj., str. 91. Sistematska istraživanja žrtava fašističkog terora u Zagrebu vrši Arhiv Hrvatske (usp. bilj. 9 u poglavlju: Bitka i tragedija).